

A hivatkozott irodalom

- BÉKÉSI IMRE 1982. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. (Magyar újsághíryanag alapján.) Nyelvészeti tanulmányok 20. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BÉKÉSI IMRE 1991. A kettős szillogizmus. In: PETŐFI S. JÁNOS – BÉKÉSI IMRE szerk., Szemiotikai szövegtan 2. JGYTF Kiadó, Szeged, 38–54.
- DOLHENTY, JONATHAN É. N. Introduction to Logic. Deductive Argumentation. Kinds of Categorical Syllogisms. <http://www.radicalacademy.com/philindex3.htm>
- KIEFER FERENC 1990. Modalitás. MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp.
- NAGY L. JÁNOS 2008. Kettős szillogizmus (szócikk). In: SZATHMÁRI ISTVÁN főszerk., Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- SION, AVI 1990/1996. Future Logic. Categorical and Conditional Deduction and Induction of the Natural, Temporal, Extensional, and Logical Modalities. www.theologian.net.

BÉKÉSI IMRE

Széljegyzetek a japán nevek magyar helyesírásának néhány kérdéséhez

1. Napilapok, folyóiratok stb. lapozgatásakor nap mint nap tapasztalható, hogy a japán nyelvből eredő szavak és nevek átírása körül vannak, sőt bizonyára lesznek is nehézségek a magyarban úgy mint a többi latin betűs írású nyelvben is. Ez alól valószínűleg nem élveznek kivételt a latin betűs írást nem használó más nyelvek sem, bár az átírás kérdése rendezésre került 1981-ben, amikor a „Keleti nevek magyar helyesírása” című könyv (LIGETI 1981.) napvilágot látott. A sajátos írásrendszerrel rendelkező japán nyelvvel kapcsolatban pedig ugyanakkor azt is jeleznünk kell, hogy ezeket a nehézségeket fokozza az a körülmény, hogy Japánban többféle átírási rendszer él, és az egységes átírási szabályzat megszületése vélhetően nem fog belátható időn belül napvilágot látni és még nagyon sokáig várat magára. Itt pedig a japán szavak – ha külön nem jelezzük – az ún. Hepburn-féle átírási rendszerben kerülnek közlésre, és néha ezután zárójelben magyaros átírásban is feltüntetjük.

A Hepburn-átírást vette alapul a japán nyelvi elemek magyar helyesírása, amelyben például *z* helyett *dz* és *j* helyett *dzs* használatos. Ebben a vonatkozásban figyelmünket felkeltette a „Helyesírás” című nemrég megjelent, vastos kiadványban található egy rész, amely az idegen írásrendszerű nyelvekből – köztük a japánból is – történő átírásról szól. Kiváltképpen a következő sorokat és néhány japán példaszót kell idéznünk. „Nehézséget okoz továbbá a Hepburn-beli *z* magyaros átírása, ugyanis amíg a magyar helyesírás korábban – az eredeti kiejtést jobban visszaadó – *dz*-t ajánlott, mi a magyarországi japanológusok körében elfogadott *z*-s megoldást javasoljuk.” (LACZKÓ–MÁRTONFI 2004: 247.) Ezt a javaslatot azonban – ami szerint *dza*, *dzu*, *dze*, *dzo* helyett *za*, *zu*, *ze*, *zo* legyen – nem valósítják meg az ugyanott feltüntetett magyaros átírási példákban (*kamikadze*, *Numadzu*), melyek mellett háromféle átírási rendszer szerinti formákat is szerepeltetnek. Az összesen 13 példaszóból a témánk szempontjából érdekes 4 szót és négyféle átírását idezzük a következő sorrendben: eredeti íráskép, Nipponshiki (e könyvben Nihonsiki-ként van megemlítve, a rendszer szerint Nipponsiki), Kunreishiki (Kunreisiki), Hepburn, Magyaros: 富士 *Huzi*, *Huzi*, *Fuji*, *Fudzsi*; けんち, *Kendi*, *Kenzi*, *Kenji*, *Kendzsi*; なんぢやもん, *Nandyamon*, *Nanzyamon*, *Nanjamon*, *Nandzsamon*; のまづ (sic!), *Numadu*, *Numazu*, *Numazu*, *Numadzu*.

A most idézett sorok és példaszavak – amelyeknek revízió alá vételével később foglalkozunk – egyebek mellett a japán hang- és írástörténetben különös helyet elfoglaló kanacsoport kérdésével állnak kapcsolatban, amelyet *yotsugana*, vagyis „négy darab kana” terminusszal illetnek a szakirodalomban. Jelen cikkünkben így a japán nevek magyar helyesírása kérdésének csupán egy aspektusára szorítunk, amely a szigetországban forgalomban lévő átírási rendszerekben mutatkozó eltéréseknek egyik sarkalatos előidézője is. Mielőtt sort kerítenénk erre, szólnunk kell a japán nyelvben megfigyelhető idevonatkozó problematikáról. Íme a szóban forgó négy kana: ヨ *ji* (*dzsi*) és ヂ *ji* (*dzsi*), valamint ㇿ *zu* (*dzu*) és ヅ *zu* (*dzu*). A két kanapáron belül, vagyis a ヨ *ji* (*dzsi*) és a ヂ *ji* (*dzsi*)-nek, valamint a ㇿ *zu* (*dzu*) és a ヅ *zu* (*dzu*)-nak ejtése ugyan nem különbözik napjainkban (egyreségek kivételével), de évszázadokkal ezelőtt ez az állapot nem állt fenn, és mind a négy kana hangértéke eltért egymástól. A kiotói írástörténetben a Muromachi-kor (1338–1573) közepéig ugyanis mind a négy kanajel eltérően ejtették, míg a kétféle kanajel páros ejtése el nem kezdett keveredni és majd az Edo-kor (1603–1867) elején azonossá vált. A Muromachi-korban a *da*-sor és a *za*-sor a következő hangállapotban volt: (*za*-sor) ㇿ[za], ヨ[zi], ㇿ[zu], ㇾ[ze], ㇿ[zo]; (*da*-sor) ㇿ[da], ㇿ[dzi], ㇿ[dzu], ㇾ[de], ㇿ[do]. Ebben az állapotban megkezdődött a keveredés a ヨ[zi] és ㇿ[dzi] között, valamint a ㇿ[zu] és ㇿ[dzu] között mind a két esetben az utóbbi javára (MABUCHI 1971: 107–8, 120–1; TOYAMA 1972: 188–93). Anélkül, hogy belemennénk a *yotsugana* keveredése folyamatának bonyolult kérdésébe (l. például ŌTOMO 1980.; KAMAKURA 1996.), most csupán annyit jegyzünk meg, hogy a két-két kanajel hangértékének azonossá válása sokáig nem befolyásolta a négy kanajel használatának mikéntjét, ami általánosan is elmondható jelenség, hiszen a beszélt nyelv gyorsabban változik mint az írott nyelv, avagy az ezt rögzítő írásjegyek alkalmazási módja. Ez pedig ahhoz vezet, hogy a szavak leírásakor a tollforgató néha nem képes tisztában lenni a helyesnek tekintett kanahasználattal, mivel a két-két kana hangértékben nem különbözik egymástól. Így az írásban is megtörténhetett a keveredés. Hangsúlyozandó azonban, hogy a *yotsugana* a japán írásrendszeren belüli kérdés.

Tudva levő, hogy a Meiji-korban (1868–1912) – amely előtt többféle kanahasználat volt forgalomban, sőt önkényes módon is használhatták a kanajeleket – országsszerte bevezetésre került az a kanahasználat, avagy kanahelyesírás, amely egészen 1946-ig volt alkalmazásban, és amelyet napjainkban régi, illetve történeti kanahasználatnak neveznek. Ez a kanahasználat, amelynek szabályait még csiszolták tudományos eljárással a Meiji-korban is, nem az akkori, hanem az évszázadokkal azelőtti hangállapot tükrözése volt (l. részletesen NAGAYAMA 1977: 92–4; TSUKISHIMA 1986: 149–57). Ez azt is jelenti, hogy meg kellett tartani a szóban forgó, azonos ejtésű két-két kana használatbeli különbségtételt, amely hangtörténeti okokra vezethető vissza. Ez más hasonló kanahasználatbeli esetekkel együtt fejtörést okozott a tanulóknak és a felnőtteknek egyaránt, hiszen egy azonos ejtésű szótag rögzítésére nemcsak egy- vagy két-, hanem néha még többféle kanahasználat volt lehetséges és közülük kellett választani egyet. Nem csoda, hogy a történeti kanahasználat országos bevezetésével egy időben már megjelent ennek a megváltoztatására és egyszerűsítésére való igény is.

1924-et írunk, amikor az Ideiglenes Nyelvvizsgáló Testület a kanahasználattal kapcsolatban újabb javaslattal állt elő, miszerint a ㇿ, ill. ㇿ helyett a ヨ, ill. ㇿ használandó egyrészesen, és amihez hasonló már 1900-ben is elhangzott (NAGAYAMA 1977: 96–100, 113–5). Ez az 1924-es javaslat (másokkal egyetemben) azonban, amely olyan elgondolásból fakadt,

hogy az írásjegyek a nyelv alárendelt, másodlagos eszközeinek tekintendők, elvetésre került annak idején azért is, mert ellenzöik az írásjegyeket a nemzeti erkölcs és eszme átadása eszközeinek gondolták, támogatóikat pedig hazaárulónak bélyegezték (NAGAYAMA 1977: 114–5; TAKEBE 1977: 276, 282–3; KOIZUMI 1978: 244–5, 259–60).

Az 1946-ban bevezetésre került új kanahasználatban – amelyet 1986-ban új rendelet váltott ki lényeges változtatás nélkül – a ち~じ és a づ~ず kanajelek használatával kapcsolatban is döntés született, tulajdonképpen meghagyván azt az állapotot, hogy egy-egy fonémára két-két kanajel használatos. A じ és a ず ugyanis általánosan használatosak, de ugyanakkor felhívják a figyelmet arra a kivételes esetre, hogy a ち és づ kanák milyen szavaknál alkalmazandók. Erre nézve a következő megadott útmutatásra támaszkodhatunk: a) amikor a ち *chi*-t illetve a つ *tsu*-t a zöngés párja követi; b) összetett szavak esetében, amikor a második szó eredetileg a ち *chi*-vel, illetve a つ *tsu*-val kezdődik elzöngésedve. Ezzel kapcsolatban a következő, jól ismert példákat említhetjük: a) つづみ *tsuzumi* (鼓) ’kézdob’, ちぢむ *chijimu* (縮む) ’zsugorodik’; b) みかづき <みか+つき *mikazuki* < *mika* + *tsuki* (三日月) ’újhold, はなぢ <はな+ち *hanaji* < *hana* + *chi* (鼻血) ’orrvér(zés)’ (Sanseidō 2002: 178–9). A használati utasítás azonban nem problémamentes, és néha nem könnyű kiigazodni benne (NAGAYAMA 1977: 138–40, 173–80; HAYASHI 1977: 153–4; HATTORI 1979: 205–7). Nem tudni, hogy mi lesz a sorsa a jövőben a ち-nek és a づ-nak, ugyanúgy eltörlik-e őket a japán ábécében, mint ahogy azt megtették 1946-ban a ゐ és ゑ kanajelekkel, amelyeknek hangértéke már évszázadokkal korábban azonossá vált az い-vel, illetve az え-vel (vö. SENGA 2005.)?

2. A kanahasználatnak a latin betűs átírás kérdésére való hatásereje attól függően változik, hogy a transliteráció vagy a transzkripció elvét követjük-e, vagy melyiket helyezük előtérbe. Több mint négy évszázaddal ezelőtt alakult ki az ún. portugálos átírási rendszer, amikor is az európai – zömmel portugál – jezsuita hittérítők japán nyelvű munkákat kezdtek nyomtatni latin betűs átírásban a 17. század közepével bezárólag. A portugálos átírási rendszer a *yotsugana*-t illetően a じ-t *ji*-vel, a ぢ-t *gi*-vel, a ず-t *zu*-val és a づ-t *zsu*-val rögzítette. Ha ennél az átírási módnál a kiejtett japán nyelvi alakot vették alapul, akkor valószínű, hogy az ejtésbeli különbség a két-két kana között még létezett (HASHIMOTO 1961: 226–9, 245–9), ahogy fent is említést tettünk róla; ha viszont a leírt nyelvi alakot, azaz a kanahasználatot is figyelembe vették, akkor ez nem jelzi feltétlenül azt, hogy még ezekben az időkben is az ejtésük világosan eltért egymástól, hiszen a kanahasználat elavult hangállapotot tükrözhetett. Egyébként is a két-két kana ejtése keveredő félben volt ezekben az időkben (MABUCHI 1971: 120–3; TOYAMA 1972: 188, 191–2, 198–202; MORITA 1980: 210, UŐ 1993: 139–42).

Ezzel szemben az ennél közel három évszázaddal később napvilágot látott ún. Hepburn-rendszer – amely a Hyōjunshiki (Standard-rendszer) néven is ismert a szigetországban, és külföldön is általában elfogadásra talált – az előbbi két írásjegyet egységesen *ji*-vel, az utóbbi kettőt pedig *zu*-val rögzítette, hiszen amikor ez a jobbára angolos rendszer alkalmazásra került JAMES CURTIS HEPBURN amerikai szemorvos és misszionárius szótárának 1885-ös 3. kiadásában (HIDA–LEE 2000.), a kiejtésbeli különbség már nem létezett a tokiói nyelvjárásban, bár a kanahasználatban még meg kellett különböztetni a két-két kana alkalmazását. Emellett olyan javaslatok is napvilágot láttak, amelyek a transliteráció elvei alapján születtek, például az egyik szerint – amelyet az „Orthographical Transliteration”-nak nevezve Ernest Satow tett közzé szem előtt tartva nyelvészeti hasznosságát – a szóban forgó négy kana átbetűzése a következő: じ *zhi*, ぢ *ji*, ず *zu*, づ *dzu* (SATOW 1878: 241–4, 255–6).

A Hepburn-rendszerrel szemben TANAKADATE AIKITSU 1886-ban lerakta az alapjait a később Nipponshiki néven ismert latin betűs átírási módnak, amely a japán fonéma-rendszert veszi alapul, és a じ-t *zi*-vel, a ぢ-t *di*-vel, a ぢ-t *zu*-val és a づ-t *du*-val jelölte. Kiemelendő, hogy ez a rendszer az anyanyelvűek számára jött létre a japán nyelv leírására a hagyományos japán írásrendszer helyett (KIKUZAWA 1931: 140–3; HIRAI 1949: 269–72).

A Hepburn- és a Nippon-féle rendszer mellett körülbelül fél évszázaddal később egy másik átírási rendszer is született. A latin betűs átírások egységesítéséért ugyanis a japán kormány 1930-ban létrehozta a Latin Betű Vizsgáló Ideiglenes Bizottságot, és 1937-ben a kabinet rendeletében (*kunrei*-ben) közzétett egy új latin betűs átírási rendszert, amely a szóban forgó két-két kana átírására egységesen a *zi*-t, valamint a *zu*-t használja (l. HIRAI 1949: 306–10). Úgy látszik, hogy ez az 1937-es Kunreishiki (Kunrei-rendszer) néven ismertté vált átírási rendszer a fent említett kanahasználattal kapcsolatos 1924-es javaslat szellemében látott napvilágot olyan értelemben, hogy ebben már kiirtásra kerültek a *di* és a *du* betűkapcsolatok a *zi* meg a *zu*-val szemben.

Alább a táblázatban példaszavakat idézünk először egy XVII. század eleji japán–portugál szótárból, amelyet a Japánban tevékenykedő portugál hittérítők állítottak össze japánok közreműködésével (Vocabulario 1973.). A japán–portugál szótár, amely nem tartalmazza a japán írásjegyeket, általában betartotta a portugálos átírás szabályait, bár a XVII. század eleje, amikor a szótár napvilágot látott, átmeneti korszak lehetett a *yotsugana* hangtörténetében, vagyis a keveredés már megkezdődött. Ezeket a latin betűkkel átírt szavakat a Hepburn-féle szótár 1885-ös 3. kiadásából is idézzük, ahol a latin betűs címszó után kanajelekkkel és *kanji* (kandzsi) írásjegyekkel is rögzítik őket. Azután ezeket a Nippon-rendszerű átírásban is közöljük. Negyedikként a szavakat a Kunrei-féle átírási mód szerint is feltüntetjük, amely közelebb állt a Nippon-rendszerhez. Megjegyzendő, hogy ezek az átírási rendszerek akkor láttak napvilágot, amikor még a régi kanahasználat érvényben volt. Végül az ötödikként magyaros átírásban közöljük őket, amely rendszer a „Keleti nevek magyar helyesírása” című könyvben öltött testet véglegesen, mégpedig a japán nevek magyar helyesírásaként (LIGETI 1981: 499–534). Az alábbi táblázatban emellett a szavakat a kétféle (régí és új) kanahasználat szerint is és *kanji* írásjegyekkel is leírjuk. Hogy össze lehessen hasonlítani az öt átírási rendszert, a *da* és a *za* sort teljes egészében bemutatjuk: Portugál: a *za*-sor: *za, ji, zu, je, zo*; a *da*-sor: *da, gi, zzu, de, do*; Hepburn: a *za*-sor: *za, ji, zu, ze, zo*; a *da*-sor: *da, ji, zu, de, do*; Nippon: a *za*-sor: *za, zi, zu, ze, zo*; a *da*-sor: *da, di, du, de, do*; Kunrei: a *za*-sor: *za, zi, zu, ze, zo*; a *da*-sor: *da, zi, zu, de, do*; Magyar: a *za*-sor: *za, dzsi, dzu, ze, zo*; a *da*-sor: *da, dzsi, dzu, de, do*.

Portugál 1603	Hepburn 1885	Nippon 1886	Kunrei 1937	Magyar 1981	Régi kana- használat	Régi kana- használat	Kanji (jelentés)
Íi	ji	zi	zi	dzsi	じ	じ	字 'betű'
Iinan	jinan	zinan	zinan	dzsinan	じなん	じなん	次男 'második fiú'
Cojiqui	kojiki	koziki	koziki	kodzsziki	こじき	こじき	乞食 'koldus'
Saji	saji	sazi	sazi	szadzsi	さじ	さじ	匙 'kanál'

Portugál 1603	Hepburn 1885	Nippon 1886	Kunrei 1937	Magyar 1981	Régi kana- használat	Régi kana- használat	Kanji (jelentés)
Gi	ji	di (zi)	zi	dzsi	ぢ	じ	痔 'aranyér'
Gixin	jishin	disin (zisin)	zisin	dzsisin	ぢしん	じしん	地震 'földrengés'
Fugi	fuji	hudi (huzi)	huzi	fudzsi	ふぢ	ふじ	藤 'lilaakác'
Hanagi	hanaji	hanadi	hanazi	hanadzsi	はなぢ	はなぢ	鼻血 'orrvérzés'
Zui	zui	zuwi	zui	dzui	ずゐ	ずい	髓 '(csont)velő'
Mimizu	mimizu	mimizu	mimizu	mimidzu	みみず	みみず	蚯蚓 'giliszta'
Nezumi	nezumi	nezumi	nezumi	nedzumi	ねずみ	ねずみ	鼠 'egér'
Suzu	suzu	suzu	suzu	sudzu	すず	すず	鈴 'csörgő'
Zzuqin	zukin	dukin (zukin)	zukin	dzukin	づぎん	ずぎん	頭巾 'fejkendő'
Micazzuqi	mikazuki	mikaduki	mikazuki	mikadzuki	みかづき	みかづき	三日月 'újhold'
Namazzu	namazu	namadu (namazu)	namazu	namadzu	なまづ	なまづ	鱈 'harcsa'
Tçuzzumi	tsuzumi	tudumi	tuzumi	tudzumi	つづみ	つづみ	鼓 'kézdob'

Ebből a táblázatból világos, hogy a portugálos átírás is – amelynek nincs közvetlen köze a ma Japánban forgalomban lévő rendszerekhez – és a Nippon-rendszerű átírás is képes és alkalmas a kérdéses két-két kana eredeti írásképeinek visszaállítására, de a közel három évszázadnyi intervallum alatt, amely szétválasztja a portugálos és a Nippon-féle átírást, a hangállapot megváltozott, a kanahasználat viszont bizonyos mértékig 1946 után is megtartja a szóban forgó két-két kana alkalmazását.

TAMARU TAKURŌ, aki a Nippon-rendszer propagálásának vezéralakja volt, először 1920-ban megjelent könyvében – arra való hivatkozással, hogy Kyūshū és Shikoku egyes vidékein megkülönböztetést tesznek a két-két kana ejtése között – a négyféle átírás létjogosultsága mellett kardoskodott (TAMARU 1952: 37–9). Csakhogy egy kisebbségben megfigyelhető ejtést rákényszeríteni a többségre nem járható út, és a Kunrei-féle átírás – amelyben egy-egy hangérték rögzítésére nem két-két (*di ~ zi, du ~ zu*), hanem csak egy-egy (*zi, zu*) betűkapcsolat használatos – fonológiailag is jobb, mint a Nippon-rendszer (HATTORI 1979: 208–9, 229). KIKUZAWA SUNEŌ pedig – aki szintén a Nippon-rendszer híve – azt írja 1931-ben napvilágot látott könyvében, hogy a különbségtétel a két-két kana között a japán nyelv és nem a latin betűs átírások kérdése; miután döntés születik arról, hogy a ぢ helyett aじ használandó, az átírásban a *di*-t eltörölve a *zi*-t fogjuk írni, addig pedig a különbséget megőrizzük az átírásban is (KIKUZAWA 1931: 197; TAMARU 1952: 40). Azonban még ma is használatos a ぢ is meg aづ is, így a Nippon-rendszerben még mindig egy-egy hangérték jelölésére kétféle latin betűs írásmód (*zi ~ di; zu ~ du*, vö. *sazi, hanadi; suzu, tudumi*) állhat rendelkezésre. Vigyáznunk kell arra, hogy ha az 1946-os új kanahasználat szerint járunk el

a Nippon-féle rendszerben egyes esetekben a *di*-t *zi*-re, a *du*-t *zu*-ra kell változtatni, amit a fenti táblázatban zárójelben tüntettünk fel.

A latin betűs átírással kapcsolatban a kormány 1954-ben – eltörölvén az 1937-est – új rendeletet bocsátott ki, amely két táblázatból és néhány útmutató megjegyzésből állt. Főbb része, amely ott az 1. táblázatban van összefoglalva, és latin betűs japán ábécéből áll, nagy vonalakban azonos az 1937-es Kunrei-rendszerrel, azzal a különbséggel, hogy a *da*-sor a következőkből áll: *da*, (*zi*), (*zu*), *de*, *do*, azaz közülük a két szótag zárójellel lett ellátva, amellyel csupán azt jelzik, hogy ezek máshol is, vagyis a *za*-sorban is előfordulnak. A 2. táblázat kizárólag azt a részt közli a Hepburn- és a Nippon-rendszerből, amely az átírásban eltér az 1. táblázatban feltüntetettektől. Tehát így került ide a *di* is meg a *du* is a Nippon-rendszerből. Az 1954-es rendelet szerint, amely túlságosan szűkszavú, az átírást általában az 1. táblázat szerint kell elvégezni, és a 2. táblázathoz pedig akkor lehet folyamodni, amikor nehéz hirtelen megváltoztatni az átírásokat a nemzetközi kapcsolatokra és egyéb szokásos precedensekre való tekintettel (Sanseidō 2002: 219, vö. KOIZUMI 1978: 221; SEELEY 1991: 205). Ez a rendelet – amely nem tűnik határozottnak és kompromisszumra hajló – lényeges változtatás nélkül máig is él, és úgy látjuk, hogy nagyban hozzájárult és járul ahhoz, hogy kaotikus helyzet teremtsék, és tért hódítson az átírások terén. (A rendelet és az egyéb átírási módok pontosabb megértése végett igénybe vehetjük a következő kommentárt: TAKEBE 1979: 257–83.) Külön említésre méltó, hogy 1989-ben a The International Organization for Standardization elfogadta a Kunrei-rendszert a japán nyelv latin betűs átírási módjaként (ISO 3602; KITTA 1992: 124, 137–41). A kívülről jövő döntés azonban nem tett szert komoly befolyásra Japánban, sőt a szigetországon belül is és kívül is még mindig a Hepburn-féle rendszer a legkedveltebb és legelterjedtebb.

Mellesleg megemlíjtük, hogy SHIBATANI MASAYOSHI a „The Languages of Japan” címet viselő könyvében úgy járt el, hogy a Kunrei-rendszer szerint írja át a japán szavakat és példamondatokat, kivéve a tulajdonneveket (például személyneveket és könyvcímeket), amelyeket a Hepburn-féle átírásban közöl (SHIBATANI 1990: 129). Ez nem ritka jelenség a nyelvészeti szakirodalomban.

3. Ennyi előzetes megjegyzés után térjünk vissza a kérdés magyar vonatkozásaira. A „Helyesírás” című könyvben található, és a cikkünk elején idézett *yotsugana* kérdéssel kapcsolatos négy japán szó közül az első szó – amely kanával írva 富士 lesz – a magyarok által viszonylag ismert helynév (hegynév vagy esetleg városnév), de a következő három példa a japán ajkúaknak is fejtörést okozhat. Tudott dolog ugyanis, hogy a japánban sok a homonima, így nem könnyű kiigazodni abban, hogy a kanával írt olyan szavak, mint az itt szereplők, mit is jelentenek (vö. például a fent említett ’lilaakác’ jelentésű *fuji*-val). Mivel a japán köznevek átírására ritkán kerül sor, és mind a három szó nagybetűvel kezdődik az átírásban, tulajdoneveknek tűnnek. Szerencsés lett volna, hogyha a példaként felhozott szavak után feltüntetik a szó helységrnévi, személynévi stb. voltukat. Érthetetlen eljárás mindenesetre, hogy az eredeti írásképként a *Fuji* (Fudzsi) szót a *kanji*-val, a többi hármat pedig a kanával rögzítik. A japán szótárak segítségével megpróbáljuk azonosítani a három szót.

A けんち, e három kanával rögzített szó azonosítása nagyobb nehézségekbe ütközik, hiszen nincs ilyen kana írású ismert tulajdonnév napjainkban, bár elvileg lehetséges, de mindenesetre meglehetősen ritkaságszámba megy. Még ha a *kanji*-kkal írt tulajdonnév kanával való átbetűzéséről lenne szó, a mai japán nyelven nem találunk ilyet. Csak sejteni

lehet, hogy az azonos ejtésű, különféle *kanji* írásjegyekkel, 健兒 賢治 憲司 stb.-vel írandó férfi utónév, vagy esetleg egy XIII. századi korszaknév 建治 kanával való rögzítése akar lenni. Itt ki szeretnénk emelni, hogy mindezek a nevek manapság nem けんぢ, hanem けんじ kanajelekkal rögzítendőek. Ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy a 賢治, valamint a 建治 írásjegyekkel alkotott név esetében a II. világháború előtt a történeti kanahasználat szerint けんぢ-nek kellett írni. A なんぢゃもん szó sincs a japánban, de van a なんじゃもんじゃ kevésbé ismert szó, amellyel ismeretlen fajtájú nagy fát jelölnek a Kantō vidéken, és amelynek nincs *kanji*-val való jelölése, a régi kanahasználat szerint なんぢゃもんぢゃ-nak írandó. Azonban a két példaszóra – ha helyesek a megfejtéseink – a régi kanahasználatot alkalmazni anakronisztikus. Ezzel kapcsolatban például megemlíthetjük a 明治 szót, amely többek között egy korszak neve, és amelynek helyes kana átbetűzése めいじ 1946 után, de azelőtt めいち volt a történeti kanahasználat szerint, így a fenti négyféle átírás sorrendjében (l. a cikkünk elejét) ez a szó a következő alakokat venné fel 1946 előtt: *Meidi*, *Meizi*, *Meiji* és *Meidzsi*, de le kell szögeznünk, hogy napjainkban már helytelen az utóbbi kanahasználat, és ha a mai kanahasználat szabályait követjük, akkor a szó a Nippon-rendszerű átírásban sem lesz *Meidi*, hanem *Meizi*.

A „Helyesírás”-ban említett のまづ (*Numadu*, *Numazu*, *Numazu*, *Numadzu*) szó a むまづ elírása lehet, amely feltehetően a 沼津 városnév kana átbetűzése. Mivel a két *kanji* második tagjának zöngetlen párja a つ *tsu* (l. fent a japán helyesírási szabályt), ez már megfelelő példának látszik, bár ez a kérdés nem érinti a magyaros átírást. Egyúttal szólunk a példák között említett 円 szóról, amely után a következő átírások szerepelnek: *yen*, *yen*, *yen*, *jen*. Ennek a szónak az átírása azonban nem illik bele a példák közé, tekintettel arra, hogy olyan névalakkal van dolgunk, amely nem tekinthető rendes átírásnak, hanem szabálytalan félig-meddig meghonosodott átírásnak, még ha itt a japán pénznem is értendő (SENGA 2005.), sőt e *kanji*-nak japán jelentése ’kör’ is lehet, amelynek átírása mindenképpen *en*.

Hangsúlyoznunk kell ismételtén azt, hogy az ilyen japán helyesírási kérdések közvetlenül nem érintik a japán szavak magyar átírási módját, amely nem a transliteráció, hanem a transzkripció elveit követi. Úgy véljük, hogy az említett „Helyesírás” című hasznos könyv mindössze kétoldalnyi tájékoztatójában felesleges ennek a több átírási rendszernek nagyobb teret szentelni, mégpedig nem megfelelő példaszavakkal illusztrálva.

4. Ami a Hepburn-beli *z* magyaros átírását, vagyis a *dz*-t illeti, a „Helyesírás” szerint „mi a magyarországi japanológusok körében elfogadott *z*-s megoldást javasoljuk”. Nincs tudomásunk arról, hogy ezen megoldásnak az indokolása valaha is megjelent volna nyomtatásban a magyarországi japanológus nyelvészek tollából (vö. KEMÉNY 1994: 299). Vajon hogyan vélekednek ezzel együtt a *dzs*- vagy *zs*-féle átírásról? Már régebben KUBINYI LÁSZLÓ (1973: 99) a következőket írta a *z*-vel, valamint a *j*-vel való jelöléssel kapcsolatban, amelyet a Hepburn-féle átírás alkalmaz: „a magyar átírásban *dz* és *dzs* vagy pedig *z* és *zs* legyen-e a jelük. Az utóbbi megoldás azért volna esetleg megengedhető, mert az illető japán affrikáták záreleme bizonyos fonetikai helyzetekben fellazul, és mert ezek a hangok egyéb *z*, *ž* hangokkal, ilyenek nem lévén, nem konfrontálódnak; egyáltalán gondolni meg azért kellene erre a megoldásra is, mert a magyar *dz* és *dzs* betűk magánhangzóközi helyzetben, hosszú hangot jelölnek. Másfelől ezek a szempontok el is hanyagolhatók.” A „Keleti nevek magyar helyesírása” című könyv szerint pedig „A Hepburn-rendszerrel eltérőleg *z* helyett *dz*-t használunk, hogy a valóságos kiejtést pontosabban adjuk vissza” (LIGETI 1981: 503). A *dzs* vagy *zs* vagylagos kérdéséről viszont nem esett szó.

HATTORI SHIRŌ (1951: 96, 106, 184) szerint a じ (és ぢ) szótag mássalhangzója – ha magánhangzó nem áll előtte – [dʒ]-nek hangzik, a magánhangzóközi helyzetben pedig gyakran [ʒ]-nek. A ぢ (és ぢ) szótag mássalhangzója pedig – ha magánhangzó nem áll előtte – [dz]-nek hangzik. Sok japán számára a tiszta [ʒ] kiejtéshez nagy gyakorlás szükséges. KAWAKAMI SHIN (1977: 52–4) azt írja, hogy a ぢ (és ぢ) szótag mássalhangzója [dz] – amely ha nincs szókezdő és -n utáni helyzetben – gyakran [ʒ]-nek hangzik, de nem mindig. A じ (és ぢ) szótag mássalhangzója [dʒ] – ha nincs szókezdő és -n utáni helyzetben – gyakran [ʒ] lesz. SHIROTA SHUN (1995: 54–5) pedig megjegyzi azt, hogy a [dz] záreleme magánhangzóközi helyzetben elgyengül ugyan, de nem nagyon lesz tiszta frikatíva [ʒ], és helytelennek tartja azt a nézetet, miszerint a [dz] mindig [ʒ] lesz magánhangzóközi helyzetben. Ami a [dʒ]-t illeti, úgy véli, hogy annak záreleme szintén magánhangzóközi helyzetben elgyengül, de alig hangzik [ʒ]-nek, és ennek tiszta kiejtéséhez a japánoknak külön gyakorlás szükséges. Ezekből a nem egységes véleményekből (l. még MABUCHI 1971: 19; VANCE 1987: 24–5; SHIBATANI 1990: 165–6; SAITŌ 2006: 89–92) legalább az következik, hogy fonémikus szinten a じ-t és ぢ-t /dʒi/-vel, a ぢ-t és ぢ-t pedig /dzu/-val jelölhetjük, természetesen nem tűzvéni ki célul kifejezetten a változó valóságos kiejtések pontos visszaadását. Ezekre való tekintettel a ぢ/ぢ (Hepburn-beli *zu*) és a じ/ぢ (*ji*) szótagokkal kapcsolatban úgy gondoljuk, hogy a japán szavak átírásakor a magyar *dz* és *dʒs* betűk inkább alkalmazhatók, mint a *z* és *ʒs* betűk. Érdekes megjegyeznünk, hogy a Hepburn-féle *zu*-t, amely így a *dzu*-nak felel meg a magyaros átírásban, Hepburn szótárának 1867-es 1. kiadása *dz*-val, az 1872-es 2. kiadása *dzu*-val rögzítette (HIDA–LEE 2000.).

A kanahasználat problematikája, amelyről itt hosszasan értekeztünk, nem érinti közvetlenül a latin betűs átírások kérdéseit, amennyiben az utóbbiak a transzkripció elvei szerint történnék, és a magyaros átírás kérdéseit is természetesen hasonlóképpen kell kezelni.

Nyugodtan kijelenthető, hogy a világszerte népszerűségnek örvendő Heppburn-rendszer a sokféle átírási rendszer közül csupán egy, és ez mindenképp az angol ajkúak számára készült. Ezenkívül tehát még lehetnek portugálos, németes, franciás, csehes, romános, magyaros stb., sőt japános átírások is, és kívánatos lenne, ha ezek a japánok számára kreált egységes latin betűs átírási rendszert alapul véve születnének. Vagy esetleg az is lehetne, hogy az utóbbi rendszert helyi (nyelvenkénti) változtatás nélkül alkalmazzák (egyelőre a Kunrei-rendszerre, illetve az ISO 3602-re gondolhatunk). Mivel azonban a japán illetékes hatóság még nem tett megfelelő határozott lépést ebben az ügyben, a szigetországon kívüli világban a Hepburn-féle rendszerből vagyunk kénytelenek kiindulni.

A hivatkozott irodalom

- HASHIMOTO SHINKICHI 1961. Kirishitan kyōgi no kenkyū. Iwanami shoten. Tokió.
 HATTORI SHIRŌ 1951. Onseigaku. Iwanami shoten. Tokió.
 HATTORI SHIRŌ 1979. On'inron to seishohō. Taishūkan shoten. Tokió.
 HAYASHI ŌKI 1977. Gendai kanazukai to okurigana. In: Kokugo kokuji mondai (= Iwanami kōza Nihongo. 3). Iwanami shoten. Tokió. 135–66.
 HIDA YOSHIFUMI – LEE HAN SOP szerk. 2000. J. C. Hebon (Hepburn) cho Waei gorin shūsei: shohan, saihan, sanpan taishō sōsakuin I–III. Yokohama.
 HIRAI MASAO 1949. Kokugo kokuji mondai no kenkyū. Sangensha. Tokió. (Reprint: 1998.)
 KAMAKURA ATSUKO 1996. „Yotsugana” ni tsuite. Bungei to shisō 60: 1–12.

- KAWAKAMI SHIN 1977. Nihongo onsei gaisetsu. Ōfūsha. Tokió.
- KEMÉNY GÁBOR 1994. A nem latin betűs írású nyelvek neveinek magyar helyesírásáról. Magyar Nyelvőr 287–99.
- KIKUZASA SUEO 1931. Kokuji mondai no kenkyū. Iwanami shoten. Tokió.
- KITTA HIROKUNI 1992. Nihon no rōmaji undō (Nippon no Rōmazi-undō) 1582–1990. Nippon rōmaji kyōiku kenkyūkai. Tokió.
- KOIZUMI TAMOTSU 1978. Nihongo no seishohō. Taishūkan shoten. Tokió.
- KUBINYI LÁSZLÓ 1973. Japán szavak írása a magyarban. Magyar Nyelv 92–100.
- LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó. Bp.
- LIGETI LAJOS (szerk.) 1981. Keleti nevek magyar helyesírása. Akadémiai Kiadó. Bp.
- MABUCHI KAZUO 1971. Kokugo on'inron. Kasama shoin. Tokió.
- MORITA TAKESHI 1980. Kirishitan shiryōno rōmaji tsuzuri. In: Yanagida Seiji szerk., Ronshū nihongo kenkyū 13 (Chūseigo). Yūseidō shuppan. Tokió. 205–17.
- MORITA TAKESHI 1993. Nippo jisho teiyō. Seibundō shuppan. Oszaka.
- NAGAYAMA ISAMU 1977. Kanazukai. Kasama shoin. Tokió.
- ŌTOMO SHIN'ICHI 1980. „Yotsugana” kondō no onsei jijō. In: YANAGIDA SEIJI szerk., Ronshū nihongo kenkyū. 13. (Chūseigo). Yūseidō shuppan. Tokió. 126–37.
- SAITŌ YOSHIO 2006. Nihongo onseigaku nyūmon. Sansaidō. Javított kiad. Tokió.
- Sansaidō henshūsho szerk. 2002. Atarashii kokugo hyōki handobukku⁴. Sansaidō. Tokió.
- SATOW, ERNEST 1879. On the Transliteration of the Japanese Syllabary. Transactions of the Asiatic Society of Japan 7. 226–60. (Reprint: In: Early Japanology – Aston, Satow, Chamberlain; with an Introduction by GEORGE A. STORIS. Yushodo Press. Tokió, 1997.)
- SEELEY, CHRISTOPHER 1991. A History of Writing in Japan. Brill. Leiden.
- SENGA TORU 2005. A *jen* szó és ami körülötte van. Magyar Nyelv 202–12, 304–12.
- SHIBATABI, MASAYOSHI 1990. The Languages of Japan. Cambridge University Press. Cambridge.
- SHIROTA SHUN 1995. Nihongo no on. Hitsuji shobō. Tokió.
- TAKEBE YOSHIAKI 1977. Kokugo kokuji mondai no yurai. In: Kokugo kokuji mondai (= Iwanami kōza Nihongo. 3). Iwanami shoten. Tokió. 259–308.
- TAKEBE YOSHIAKI 1979. Nihongo no hyōki. Kadokawa shoten. Tokió.
- TAMARU TAKURŌ 1952. Rōmaji bun no kenkyū. Rōmaji kyōikukai. Tokió.
- TOYAMA EIJI 1972. Kindai no on'in. In: Nakada Norio szerk., On'inshi, mojishi (= Kōza Kokugoshi. 2). Taishūkan shoten. Tokió. 175–268.
- TSUKISHIMA HIROSHI 1986. Rekishiteki kanazukai. Chūō kōronsha. Tokió.
- VANCE, TIMOTHY J. 1987. An Introduction to Japanese Phonology. State University of New York Press. New York.
- Vocabulário 1973. = Vocabulário da língua de Japam com declaração em Portugues. Nagaszaki 1603–4. (Reprint: Nippo jisho. Benseidō. Tokió, 1973.)

SENGA TORU

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Borbánya. Borbánya ma Nyíregyháza egyik városrésze. Eredetileg Oroshoz tartozott, de 1945-ben Nyíregyházához csatolták (GYALAY 1989: 691), az anyaközséget pedig 1978-ban (FNESz. 2: 285). Borbánya Nyíregyházához történt csatolása nem volt véletlen, hiszen 1864. május 11-én Jónás Mihály orosi jegyző a következőket írta: „*Borbánya* Szöllős kertek egészen nyír egyházi lakosok által használva és ültetve” (Szabolcs megye, 245).